

Literatura:

- 1) Popelová, J.: Filozofia Jana Amosa Komenského. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1985, s. 228
Patočka, J.: Filozofické základy Komenského pedagogiky. Pedagogika 1957 č. 2, s. 164-173
- 2) Laszlo, E. et al.: Goals for making A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community. P. Dutton 1977
- 3) Komenský, J. A.: Předchudce vševědy. In: Vybrané spisy J. A. Komenského. Praha, SNP 1968, sv. 5, s. 247
- 4) Čapková, D.: Myšlenka lidské aktivity v Komenského pojetí dějin. Praha 1983. Rozprawy ČSAV 93/3
Čapková, D.: Mysliteľsko - vychovateľský odkaz J. A. Komenského. Praha, Academia 1987
- 5) Sandven, J.: Conditions for Self - realization: some principal viewpoints. In: Self - realization through Education. Proceedings of the VII th World Congress of the International Association for the Advancement of Educational Research. Gent, 1978, s. 47 - 67
- 6) Baez, A. B.: L'innovation dans l'enseignement des sciences synthèse mondiale. UNESCO 1977, s. 110
- 7) Skalková, J.: - Bacik, F.: Zvyšování efektivity výchovněvzdělávacího procesu ve vyučování. Studie ČSAV, 1986, s. 94 - 108, 115 - 121.

Komenský, Anglie a Hartlibův archiv v Sheffieldu

Jan Kumpera

I když se tato konference zabývá převážně pedagogickými aspekty Komenského odkazu se zřetelem k dnešku, nebude na škodu připomenout jeden z inspirujících zdrojů jeho díla. Tímto pramenem byla předrevoluční a revoluční Anglie 17. století. V žádné jiné zemi se (alespoň dočasně) netěšilo Komenského dílo takovým sympatiím jako v Anglii. Svoji výraznou stopu zanechal český učenec také v britských knihovnách, ukryvajících vzácné, u nás mnohdy neregistrované exempláře jeho knih. Komenského rukopisy a dopisy najdeme v Oxfordu i knihovně Britského muzea, ale největší kolekce komenian (ostatně nejrozsáhlejší mimo území Československa) se nalézá v Hartlibově pozůstalosti, uložené od r. 1962 v univerzitní knihovně v Sheffieldu.

Komenského vztah k Anglii se formoval vlivem okolností politických, teologických i filozofických. Duchovní vůdce českého exilu viděl v anglickém království i v pozdější anglické republice potenciálního spojence v boji proti

Habsburkům. Blízké mu byly názory teologů L. Bayleyho a J. Halla, nejvíce jej však oslovilo filozofické poseství Francise Bacona. Baconův názor na vědu a vzdělanost jakožto možný nástroj nápravy světa byl pro Komenského mocným tvůrčím impulsem a sblížil jej s reformními kruhy tehdejší Anglie, které již ve 30. letech 17. století začaly v českém exulantovi vidět osobnost, schopnou postavit se do čela jejich úsilí o pokrok vědy a vzdělanosti a tím i celé společnosti (advancement of learning for public good).

Ústřední postavou, zprostředkující Komenského kontakty s Anglií a propagující jeho dílo, byl Samuel Hartlib (cca 1600 - 1662). Tento neúnavný organizátor anglického i evropského intelektuálního života byl synem anglické matky a německého obchodníka v pobaltském Elbingu (dnešní Elbląg v Polsku), ale po studích v Anglii se usadil v Londýně. Od počátku 30. let až do své smrti si dopisoval s Komenským, vydával jeho knihy (např. již v r. 1637 zveřejnil jeho pansofický program *Prodromus pansophiae*) a v komeniánském duchu se pokoušel o vytvoření korespondenční kanceláře (Office of Address), tedy jakéhosi vědeckého centra na shromažďování a výměnu vědeckých informací a novinek. Hartlib a další Komenského stoupenci a příznivci, tzv. komeniáni, zorganizovali též Komenského pozvání do Anglie, odkud však Jan Amos po necelém roce odešel. Anglická revoluce a občanská válka zhatila komeniánské plány na zřízení vědecké akademie (*collegium lucis*) a reformu školství. Trvalým plodem anglického pobytu zůstala však skvělá Komenského rozprava *Cesta světla* (*Via lucis*), vyjadřující jasnou představu o nutné nápravě světa prostřednictvím lepšího vzdělání..

I když Komenského vztah k anglickým přátelům, většinou stoupencům revoluce a republiky, ochladl, kontakty přerušeny nebyly. Mnozí angličtí komeniáni stáli v r. 1662 u zrodu první anglické učené společnosti, *Royal Society*. Této vědecké instituci věnoval proto Komenský vydání své *Cesty světla* a v zajímavé dedikační předmluvě připomněl nejen své někdejší úsilí o zřízení "koleje světla", ale též varoval před jednostrannou orientací na přírodní vědy a dehumanizací vědy. Nicméně Komenského pansofická koncepce, spojující vědu s teologií, ztrácela v porevoluční, raně osvícenské Anglii na přitažlivosti. Oblíbené zůstaly nadále jeho slavné učebnice a vydávány byly i jeho některé náboženské spisy.

Intenzivní oboplný vztah Komenského k Anglii se odráží i v Hartlibově archivu, který objevil za druhé světové války na jihoanglickém zámku lordů Delamerů G. H. Turnbull. Tento sheffieldský profesor pedagogiky Hartlibovu pozůstalost roztrídil do 72 krabic (*bundles*) a jako první s ní seznámil veřejnost svojí průkopnickou knihou v roce 1947 (*Hartlib, Dury and Comenius*). V 60. a 70. letech se zasloužili o poznání sheffieldských komenián J. Polišenský, D. Čápková a M. Biekastadová. Mezi sheffieldskými rukopisy se nalézají menší pansofické spisy, zámky a náčrty některých projektů, rukopisné verze spisů:

Faber fortunae, Methodus linguarum novissima, Didactica magna, část Via lucis i revelační soubor Lux in tenebris. V 17. století nevydané Komenského rukopisy byly částečně zveřejněny Turnbullem, později Čapkovou (zlomek Komenského deníku r. 1964) a zejména pak v kritické edici Diló J. A. Komenského, jejíž dokončení je zatím v nedohlednu.

Mimořádně cenné jsou i Komenského listy Hartlibovi, které nebyly dosud všechny vydány. (Některé dopisy zveřejnila Blekastadová, Čapková a Kumpers s Pasáčekovou). Téměř neznámá je obrovská, převážně anglická korespondence týkající se Komenského a jeho díla. Jedná se o listy desítek Hartlibových přátel v Anglii i Evropě; pozoruhodným pramenem je též Hartlibův deník *Emphemerides* s četnými zmínkami o Komenském. Komeniana, roztroušená ve 37 rukopisných složkách z celkového počtu 72, tvoří však jen menší část Hartlibovy sbírky, která zahrnuje celkem 25 000 rukopisných stránek. Mezi Hartlibovými korespondenty se vyskytují téměř všechna významná jména tehdejší Anglie i jména renomovaných evropských učenců (Descartes, Pascal ad.). Jsou zde uložena i zajímavá bohemika, týkající se českého exilu i situace v Čechách. Patří k nim dokumenty o činnosti moravsko - anglického vynálezce Kryštofa Berga (Pergára, Vrchoty) či plány na převrat v českých zemích, poslávané z Lešna Cromwellovi s vědomím Komenského plukovníkem Václavem Sadovským ze Sloupna.

Význam archivu se promítl i do současného výzkumného projektu sheffieldské univerzity (The Hartlib Papers Research Project). Tým sheffieldských badatelů totiž v roce 1987 vyhrál prestižní konkurs, vypsáný Britskou akademií pro humanitní obory a podmíněný interdisciplinárním charakterem projektu, účastí mladších vědců a použitím moderní počítačové techniky. Těmito kritériím Hartlibův projekt dokonale vyhovuje, a proto mu byly akademií poskytnuty finanční prostředky z nadace Leverhulmova trustu. Cílem projektu, běžícího již od roku 1988, je transkripce všech textů na počítačové disky, jejich zpracování a následná kritická edice celého tohoto fascinujícího materiálu. Práce Hartlibova týmu (M. Leslie, M. Greengrass, M. Hannon, W. Hitchens, T. Raylor ad.), na níž se díky podpoře Britské rady podílel v roce 1990 i autor tohoto příspěvku, vyvrcholil v červenci 1992 mezinárodní konferencí k 400. výročí narození J. A. Komenského (Pokrok vzdělanosti v 17. století), vydání všech dokumentů se zřejmě protáhne i přes toto datum. Sheffieldská univerzita má přitom zájem na spolupráci s Československem, reprodukce komenián jsou zasílány Muzeu J. A. Komenského v Uherském Brodě a informace o neznámých sheffieldských komeniánech budou postupně zveřejňovány na stránkách časopisu *Studia Comeniana et historica*. Výsledky sheffieldského výzkumu nepochybně největšího komeniologického projektu v zahraničí, přispějí

zřejmě nejen k hlubší znalosti duchovního života Anglie a Evropy v období prvního vědeckého rozmachu, ale obohatí i naše znalosti o Komenského díle a jeho ohlasu v 17. století.

Komenský, Cartesius a dnešek

Erika Vonková

Nalézáme se na půdě pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, na půdě, která by se měla stát místem budoucích osvícených učitelů vychovávající příští nejen vzdělanou, ale i sebevědomou generaci, která ví, odkud a kam kráčí. Řešení problému odkud a kam vlastně kráčíme, je jedním z momentů našeho národního sebevědomí. Hledáme-li počátek současných emancipačních snah o rovnoprávné místo našich národů v Evropě v dějinách českého myšlení, můžeme s klidným svědomím ukázat na dílo jednoho z největších myslitelů našich dějin, na dílo J. A. Komenského.

Poukážu jen na vztah Komenského a Descarta. Dotek jejich rukou při setkání v Holandsku, zemi jejich azylu, znamenal dotek dvou různých kultur či alespoň dvou půlů rodící se kultury jedné. Pro řešení základního problému tohoto příspěvku, problému emancipace našeho národa v kulturních dějinách, je tento dotek významný. Odkrývá způsob Komenského filosofování ve srovnání s obecným trendem dobové filosofie, racionalismu, na jejíž startovní čáře René Descartes zajisté stojí.

V dějinách české filosofie, snad již od těch nejstarších nám přístupných textů, je tento dotek konstatován i hodnocen. Prvním historickým dokumentem o vzájemném kontaktu dvou dominantních postav myšlení 17. století je všeobecně známý citát z Komenského životopisu. Zde se již objevuje jisté Descartovo hodnocení Komenského významu. "...on zase podobně pobádal mne k urychlení mých prací mimo jiné tímto výrokem: Já za okruh filosofie nevkočím, bude tedy u mne jen část toho, čeho u tebe celek." (1) Rozbor hodnocení Komenského myšlení Descartem na základě uvedeného strohého citátu podává spolu s rozebráním všech variant toho, co tím Descartes myslel, J. Popelková (2). Jisté však je, že Descartes by nevybízela k urychlenému vydání díla, které by pro tehdejší svět nepovažoval za významné.

Další historické dokumenty, které zdůrazňují význam kontaktu obou myslitelů, objevujeme až v polovině 19. století, a to v Časopise českého museurn. Zde vychází v roce 1951 článek Jana Ignáce Hanuše "René des Cartes du